

■ УДК 17.02(376)“652”

М. В. Дяченко, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології, Харківська державна академія культури, м. Харків

ЕТИЧНА ПАРАДИГМА ДАВНЬОРИМСЬКИХ СТОІКІВ

Розглянуто основні концептуальні ідеї філософії стоїків. Особлива увага приділяється аналізу етики давньоримських стоїків: Сенеки, Епіктета і Марка Аврелія. Зазначено, що деякі аспекти етичних ідей цих філософів осмислено недостатньо. Акцентовано на двох фундаментальних ідеях етичної парадигми стоїків — принципі раціоналізму і принципі благодіяння, творення добра. Наголошено, що основне кредо моральної філософії стоїків — жити у злагоді з природою.

Ключові слова: *природа, людина, давньоримські стоїки, філософія, етика, стоїцизм, ритм, думка, сенс життя, благодіяння.*

Н. В. Дьяченко, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и политологии, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ЭТИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА ДРЕВНЕРИМСКИХ СТОИКОВ

Рассматриваются основные концептуальные идеи философии стоиков. Особое внимание уделено анализу этики древнеримских стоиков: Сенеки, Эпиктета и Марка Аврелия. Отмечается, что некоторые аспекты этических идей этих мыслителей осмыслены недостаточно. Акцентируется на двух фундаментальных идеях этической парадигмы стоиков — принципе рационализма и принципе благодеяния, творения добра. Подчеркивается, что основное кредо моральной философии стоиков — жить согласно природе.

Ключевые слова: *природа, человек, древнеримские стоики, философия, этика, стоицизм, ритм, мысль, смысл жизни, благодеяние.*

M. V. Diachenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Department of Philosophy and Political Science, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

ETHICAL PARADIGM OF THE ANCIENT ROMAN STOICS

The article is concerned with the basic conceptual ideas in the philosophy of the Stoics. Particular attention is paid to the analysis of ethics of the ancient Roman Stoics: Lucius Annaeus Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius. It is noted that some aspects of the ethical ideas of these philosophers have not been sufficiently comprehended yet. The author places an emphasis on two fundamental ideas of ethical paradigm of the Stoics — the principle of rationalism and the principle of beneficence. It is emphasized that the fundamental creed of moral philosophy of the Stoics is to live in harmony with nature.

Key words: *nature, human being, the Roman Stoics, philosophy, ethics, stoicism, rhythm, reflection, the meaning of life, beneficence.*

Постановка проблеми. Учення стоїків тією чи іншою мірою досліджені науковцями, прокоментовані в навчальній літературі. Здавалося б, проблематика цієї філософії давно вичерпана. Але, по-перше, нагадаємо неспростовне положення про те, що «класика не старіє»; по-друге, на певних етапах розвитку культури ті чи інші ідеї давньої культури надзвичайно актуалізуються в контексті сучасності; по-третє, думка про те, що зі змістом учень давніх мислителів уже «все зрозуміло», є ілюзією. Авторитетний дослідник античної філософії О. Ф. Лосев підтвердив точку зору останнього, констатувавши, що деякі аспекти філософії стоїків, зокрема Сенеки, осмислені ще не повністю. «Світогляд і стиль, і естетика Сенеки, — писав він, — донині не досліджено настільки, щоб можна обмежитися посиланнями на ґрунтовні дослідження із цієї царини і таким чином є завданням вирішеним» [3, с. 368]. Це зауваження стосується двох інших представників пізніх стоїків — Епіктета і Марка Аврелія, хоча творчості останнього дослідники приділили уваги порівняно більше.

Мета статті — проаналізувати етичні принципи, моральні настанови в учнях давньоримських стоїків, довести їх значимість для формування світоглядних орієнтирів людини в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стоїцизм — один із провідних напрямів в античній філософії, якому понад тисячу років. Зазвичай виокремлюють три основні періоди в його існуванні: Давня Стоя (кінець IV ст. до н. е. — середина II ст. до н. е.) — основні представники: Зенон із Кітія (Кіпр), його послідовник Клеанф із Асса, Хрисіпп із Сол; Середня Стоя (II-I ст. до н. е.) — основні представники: Боеф, Панецій, Посидоній. Один із них — Панецій (близько 185 — близько 110 рр. до н. е.) — сприяв виникненню філософської школи стоїків в Давньому Римі; Пізня Стоя (I ст. до н. е. — III ст. н. е.) існувала в Давньому Римі, основні представники: Сенека, Епіктет, Марк Аврелій. Як відомо, найменування цього філософського напрямку — («Розписана Стоя») — походить від назви портика на пагорбі в Афінах, розписаного знаменитим грецьким художником Полігнотом. Його засновником був Зенон із Кітія, який проводив заняття зі своїми учнями і слухачами під склепінням цієї галереї.

Найвідомішими римськими стоїками були: Луцій Анней Сенека (близько 4 р. до н. е. — 65 р. н. е.) — представник римської знаті, сенатор, послідовник грецького стоїка Посидонія, вихователь імператора Нерона, через обставини, що склалися, відповідно до принципів стоїків, покінчив життя самогубством. Він — автор багатьох філософських праць, морально повчальних листів, драматургічних творів. Епіктет (50-138 рр. н.е.), за народженням раб (слово «Епіктет» означає прикуплений), став вільновідпущеним, вивчав філософію під керівництвом Еврата і стоїка Музонія Руфа, створив власну школу. Його бесіди записав один із слухачів школи — сенатор Флавій Арріан, завдячуючи йому їх зміст зберігся донині. Марк Аврелій (121-180 рр. н. е.), римський імператор з 161 по 180 р. н. е., автор знаменитих роздумів «Наодинці із собою», вивчав філософію під керівництвом стоїків Юлія Рустика, Клавдія Максима, великий вплив на нього мали бесіди

Епіктета в записях Арріана, вчення грецьких стоїків, а також інших філософів — Геракліта, Демокріта, Сократа, Платона, Епікура, Діогена.

Філософське вчення стоїків багатогранне і «поліфонічне», містить певні основні ідеї, які передавалися за традицією від однієї школи до іншої. Основні світоглядні принципи стоїків фрагментарно виклали Діоген Лаертський, Цицерон, Плутарх і деякі інші представники давньоримської філософської та літературної думки. Для загальної характеристики стоїцизму доцільно використати відомості з історії грецької філософії, котрі містяться в книзі Діогена Лаертського (приблизно II–III р. н. е.).

Згідно з Діогеном Лаертським, філософію стоїки поділяли на три частини: фізику, етику і логіку. «Філософія, — зазначали вони, — подібна до живої істоти: логіку можна порівняти з кістками і жилами, етику — з м'ясистими частинами, фізику — з душею. Подібна вона і до яйця, шкаралупа якого — логіка, білок — етика, жовток — фізика; або плодоносного поля, огорожа якого — логіка, урожай — етика, а земля і дерева — фізика; або ж міста, навколо якого міцні стіни і править ним розум» [1, с. 259–260].

Логіку стоїки поділяють на дві науки: риторику і діалектику: «Риторика — наука правильно говорити за допомогою логічних міркувань; діалектика — наука про суперечливість міркувань у формі запитань і відповідей [3, с. 260]. Фізика — це наука, за допомогою якої людина намагається збагнути сутність світу. Діоген Лаертський характеризує основні концепти фізики. Наприклад, слово «світ» стоїки тлумачать трояко: по-перше, це Бог, творець усієї світобудови, яку Він породжує із самого себе; по-друге, сама ця світобудова; по-третє, — це сукупність першого і другого. Світ єдиний, ним керують розум і провидіння, він — жива істота, одухотворена й розумна. Світ, згідно з ученням стоїків, підлягає загибелі, як і все, що має початок, руйнується, він «кінцевий і кулеподібний тому, що такий вигляд найоптимальніший для руху... Його оточує пуста безмежність, яка безтілесна, безтілесний і час, він — лише міра руху світу. Минулий час і майбутній нескінченні, а теперішнє скінченне [1, с. 277–288].

Уявлення стоїків про бога наближені до пантеїзму. Ось що пише про це Діоген Лаертський: «Бог, розум, доля і Зевс — одне і те саме, і в нього є ще багато імен... Бог — жива істота, безсмертна і розумна, досконала або розумна в щасті, опозиційна до всього поганого, а промисел його — над усім світом і над усім, що у світі; але ж він не людиноподібний. Він — творець сукупності і немовби батько всього...» [1, с. 289]. Фактично, стоїки обожнюють увесь космос і всі його складові. У всьому суцільному вони визначають дві основні складові: діяльнісну і пасивну. Пасивна основа — неякісна сутність, тобто речовина, а діяльнісна — розум, тобто Бог [1, с. 286].

Поняття «доля» («фортуна») є одним з основних у світоглядних уявленнях стоїків. Закон долі діє невідворотно, його не може порушувати жодна сила. У цьому виявляється жорсткий детермінізм стоїцизму. «Доля, — зазначає Діоген Лаертський, — визначає виникнення всього у світі, — так пишуть Хрисіпп (у книзі «Про долю»), Зенон і Боеф (у I книзі «Про долю»). Доля зумовлює причинний зв'язок усього існуючого, вона — розум як ру-

пій світу» [1, с. 290]. Доля у стоїків має ще й такі назви: «провидіння», «фатум», «промисел бога».

Є ще одне поняття, до якого постійно звертаються стоїки — «душа». «Душа», — пише Діоген Лаертський, — чуттєва (природа), це дихання, що є вродженим для нас, тому тілесна і залишається жити після смерті; однак вона підлягає руйнуванню, непорушна тільки душа цілого, частинками якої є душі живих істот... Провідною ж складовою людської душі є та, у якій зароджується розум, її місце — серце» [1, с. 292–293].

Етика стоїків, на відміну від фізики і логіки, виявилася найзначимішою і затребуваною в історії духовної культури. Саме завдяки етичним ученням римські стоїки стали знаменитими. Вони розробили докладну за змістом регламентацію морального життя людини. Основний етичний принцип — «жити в злагоді з природою» — кінцева мета буття індивіда і соціуму. Причому, жити у злагоді з природою — це те саме, що жити розумно та добродійно (адже природа і розумна, і добродійна). І, навпаки, жити розумно і добродійно — означає те саме, що жити за досвідом усього того, що відбувається в природі [1, с. 273]. По суті, йдеться про узгодженість двох природ — загальної і людської. Контроль за цією узгодженістю стоїки покладають на розум як найвищу духовну інстанцію й домінуючу основу — людську думку. Розум людський і розум природи тотожні за своєю сутністю. Отже, добродійним і щасливим життя людини буде тільки тоді, коли її розум узгоджений з розумом природи.

Першою спонукою будь-якої живої істоти, на думку стоїків, є самозбереження (насолота, як уважали епікурейці). Стремління до насолоди вторинне стосовно самозбереження. На відміну від нерозумних істот, життя яких обмежене інстинктом самозбереження, людина цього бажає усвідомлено. Для тварин «жити в ладу з природою — значить жити за природною спонукою. А розумним істотам розум, і для них жити в злагоді з природою означає жити за розумом, тому що розум — це налагодчик (technites) спонуки» [1, с. 273].

Таким чином, добродійне і розумне те життя, яке в злагоді з природою. Добродійність у стоїків — найвище благо. Серед добродійностей первинними є: розуміння, мужність, справедливість, розсудливість. Їхні різновиди: велич душі, поміркованість, наполегливість, рішучість і добра воля. В основі добродійності — благо, тобто те, що корисне й водночас розумне. Отже, якщо мислити діалектично, благо можна визначити як корисну розумність або розумну корисність у життєдіяльності людини. Протилежністю блага, згідно зі стоїками, є вада (як вияв зла). До первинних вад належать протилежні стосовно добродійності якості: нерозумність, боягузтво, несправедливість, розбещеність, до вторинних — нестриманість, тугодумство, несприйняття поради. В основі добродійства — знання, що ґрунтується на розумі. «Як добродійності є знанням деяких предметів, так і вади є їх незнанням», — зазначає Діоген Лаертський [1, с. 275]. Таким чином, етика стоїків за своєю сутністю раціоналістична.

Серед етичних категорій особливе місце посідає «байдужість», сенс якої такий: «По-перше, це все, що не сприяє ні щастю, ні нещастю, наприклад, багатство, слава, здоров'я, сила тощо: насправді, можна бути щасливим і без них, хоча всі вони можуть використовуватися і заради блага, і заради зла. А по-друге, байдужість — це те, що не викликає в нас ні схильності, ні огиди...» [1, с. 277]. Іншою етичною категорією, що має для стоїків важливе смислове значення, є «належне» — щось середнє між добродійністю і вадою. Це таке діяння, яке має розумне пояснення і з природою. Належними вчинками стоїки вважають ті, «на які спонукає нас розум: наприклад, шанувати батьків, братів, вітчизну, любити друзів. Неналежні вчинки — це такі, що суперечать розуму: не шанувати батьків, не піклуватися про братів, не спілкуватися з друзями, зневажати вітчизну тощо» [1, с. 278–279].

У своїй етиці стоїки значну увагу приділяли сфері душі, зокрема, пристрастям, розглядаючи їх у контрасті з розумом. Пристрасть, за словами Зенона, — це нерозумні й суперечні з природою рухи душі або ж надмірна спонукка. Основні пристрасті такі: скорбота, страх, бажання та насолода. Добрих пристрастей стоїки налічують три: радість, обережність і воля. В ідеалі філософ, мудрець, повинен бути безпристрасним, керуватися розумом. «Критеріями» мудреця стоїки вважали такі людські якості: розумність, добродійність, несуетність, мужність, несхильність до скорботи, ушанування богів, любов до людей, заперечення неправди, здатність нічому не дивуватися, тілесна витривалість (заняття фізичними вправами), можливість бути в шлюбі і виховувати дітей, заняття державними справами, несхильність до пияцтва (хоча мудрець здатний вживати вино) і, звісно, відданість філософії [1, с. 281–285].

Навіть побіжний огляд етичних понять, принципів і настанов, розроблених стоїками, свідчить про їх непересічне значення для духовного розвитку людини. Велич цих філософів — в осмисленні «вічних» питань буття і розробці оптимальних, на їхню думку, стратегій людського життя. Так звані «вічні» питання буття є такими саме тому, що не старіють за смислами і значеннями як для кожної окремої людини, так і для кожного покоління, всього людства загалом. Окрім того, ці питання за змістом невичерпні, адже остаточних відповідей на них не сформувала жодна філософська школа впродовж тисячоліть. Що таке цей світ? У чому полягають сутність людини та її місце і роль у світі? Що є добро, а що зло? Ці й інші проблемні запитання були, є і будуть вічно актуальними для людства. Серед них для стоїків головним було завжди одне запитання: «Як жити людині в цьому світі?»

Ще будучи молодим, засновник стоїцизму Зенон із Кітію звернувся з подібним запитанням до оракула, котрий, поспілкувавшись з богом, надав відповідь у такій інтерпретації: «бери приклад з покійників». Як пише про цей факт Діоген Лаєртський, Зенон начебто зрозумів рекомендацію оракула в такому значенні: потрібно вивчати праці стародавніх мислителів, навчатися в них. Але надану оракулом відповідь можна інтерпретувати й інакше, а саме: бути безпристрасним, незворушним у ставленні до всього, що відбувається. Ця життєва настанова домінує в ученнях стоїків усіх поко-

лїнь — старших, середнїх і молодших. На її підтвердження слід навести ще одне свідчення Діогена Лаертського. Коли стоїка Клеанфа хтось запитав, яку краще настанову дати синові, той відповів віршем Еврипіда: «Тихше, тихше! Легкою йди ходою...» [1, с. 297]. Спокій, урівноваженість, безпристрасність — так можна інтерпретувати цю пораду філософа.

Стисло охарактеризуємо деякі особливості філософсько-етичних розмислів представників Нової Стої. Серед римських стоїків, які завершили розробку етичної філософії, важливе місце належить Луцію Аннею Сенеці, життя якого сповнене драматичних подій і має трагічне завершення. Палїтра його творчої діяльності широка: автор праць із філософської проблематики, драматург, історик, засновник ораторського мистецтва, ритор, державний діяч, досвідчений дипломат, вихователь імператора Нерона. Але в історії духовної культури він відомий передусім як філософ-моралїст, один із мудреців епохи античності, котрого найчастіше цитували в літературі європейського Ренесансу і Нового часу.

У центрі уваги цього мислителя — природа людини в контексті вчення про загальну природу, сенс життя, доля і призначення у світі. Якщо спробувати визначити тематику його філософії, то, мабуть, її можна вважати філософською антропологією з екзистенціалїстською спрямованістю. Трагічно-песимїстичне світовідчуття, концептуальна проблемність у розумінні буття людини, її ставлення до світу і самої себе — найхарактернїші особливості світогляду Сенеки як автора філософсько-етичних праць. «Життя наше коротке і самі ми ще більше скорочуємо його своєю непостійністю, щоразу розпочинаємо жити наново. Ми роздроблюємо його на маленькі частки і рвемо на шматки», — зазначає він [8, с. 57].

Водночас Сенека мислить у парадигмі етичної традиції стоїків, котра передбачає стійкість і мужність людини перед непередбачуваною у своєму впливі на життя людини долею. Тому він говорить про людину як про розумну, добродїяку і, отже, вільну істоту, яка усвідомила трагїзм буття (особистісного й суспільного) і має вистояти в боротьбі за самозбереження. «Тільки той воїстину звільнився зі служби, хто досягнув владу необхідності і тому існує як вільна істота, долаючи свій життєвий шлях» [7, с. 57]. І якщо є Бог (який у розумінні Сенеки є одночасно і світовим розумом, і долею, і фатумом), Він допоможе людині розумнїй знайти себе і гідно завершити життя.

Інший відомий представник римського стоїцизму — Епіктет — увійшов в історію філософської думки як моралїст-практик, «стратег» і «технолог» філософії життя. Цінність його вчення полягає, передусім у тому, що він у бесїдах зі слухачами спрямовував їхню увагу на втілення теорії моралї в практику повсякденного життя. Головне моральне запитання, що виникає перед кожною людиною, — «як жити?» — Епіктет розглядав у контексті осмислення рїзних життєвих ситуацій. На його думку, всі проблеми людини, які вона не може вирішити, всі тупики її життя, зумовлені неправильно визначеною філософсько-психологічною орієнтацією: їх причини необхідно шукати не в зовнїшнїх обставинах, котрі їй непадвладні, а в людській душі.

«Чому в людини на душі тривога і неспокій? Від чого в неї душевні муки?» — запитує Епіктет і відповідає: «Мабуть, вона хоче чогось такого, що їй невіддане і чим вона не зможе розпоряджатися; коли те, чого я хочу, мені піддане, мені не треба непокоїтися, я роблю те, чого бажаю» [5, с. 211]. Жити у гармонії з божественною природою для Епіктета — означає жити у злагоді із самим собою, адже людина — дитя природи. Вона не може змінити законів природи, але розум їй підказує: в такому разі необхідно змінити своє ставлення до них. Прийняти світ таким, яким він є, усвідомити необхідність вселенського порядку і діяти в гармонії з ним — важлива умова духовного вільного життя.

Марк Аврелій — у часі останній із когорти римських стоїків — глибоко усвідомив вихідні принципи їхньої філософії і в нових історичних умовах намагався керуватися ними. Незвичайність життєвої ситуації полягала в тому, що він за своїми духовними якостями — природжений філософ. Але доля розпорядилася інакше: він став правителем величезної Римської імперії, причому в той період її існування, коли вона вже почала руйнуватися під ударами варварів. Тому, крім вирішення численних і складних питань державного управління, йому довелося понад десять років командувати військами, жити в похідних умовах. Філософ, імператор, державний політик, полководець — поєднання таких видів діяльності і функцій є унікальним і, мабуть, єдиним у світовій історії. В означених вище іпостасях діяльності Марку Аврелію були притаманні мудрість і благородство, але в історію світової культури він увійшов, насамперед, як мислитель, залишивший філософську спадщину — нотатки «Розмисли». «Залишився, — зазначав С. А. Котлярєвський, — склад міркування, звернений до душі, світу і Бога, залишився і окрилюючий ці міркування пафос: їм не загрожує знищення, тому що людство ніколи не розучиться їх розуміти [2, с. 287].

Як і його знамениті попередники, Марк Аврелій — прибічник фундаментального принципу: жити в злагоді з природою. Природа як богокосмос, розумний світопорядок, існує об'єктивно, і людина не виходить за межі природи, вона — елемент її системи. Філософ часто використовував поняття «Ціле» для означення інтегральної єдності, яка містить дві природи: природу як глобальну сутність і природу людини. Перша природа розумна і добродійна і, за логікою речей, природа людини ідентична їй. Ця світоглядна настанова є онтологічною основою для етики, а в ширшому аспекті — і для всієї філософії стоїків. У природі все розумно, доцільно і добродійно. Тому і людина, як розумна і моральна істота, повинна жити в злагоді з нею. У своїх «Розмислах» філософ писав: «Але що ж складного в усьому цьому? Якщо це згідно з природою, — знаходь у ньому радість і не обтяжуй себе цим, якщо ж суперечить природі, шукай те, що згідне з твоєю природою і поспішай до нього, хоча б воно і не вело тебе до слави. Отже, кожному має бути дозволено шукати своє благо» [4, с. 102].

Марк Аврелій за своєю методологічною позицією — яскраво виражений діалектик. Основуючись на ідеях, головним чином, грецьких філософів — Геракліта, Демокріта, Сократа, Платона, Епікура та ін., — розглядає

світ у єдності, взаємозв'язку всіх складових і водночас як мінливий, часовий процес з його станами: минуле, теперішнє і майбутнє. Теперішнє, зокрема, життя людини, — це стан між двома безоднями — минулим і майбутнім. Тимчасовість перебування людини в цьому світі — основний предмет роздумів філософа. Вона ж — головний критерій змістового наповнення людського життя. У контексті означеного критерію втрачають будь-який сенс і девальвують усі честолюбні прагнення і дії людини — слава, пошана, багатство, соціальний статус тощо. Усе скороминує, тому життя належить присвятити головному — самореалізації, творінню добра, благочинству, проявити волю і бути людиною, незважаючи на примхи долі, несприятливі життєві обставини, підступні дії недоброзичливців як повноважних представників зла.

Філософ-стоїк розмірковує: розум підказує людині як «громадянину вишнього Граду»: живи добродійно, сприяй загальному благу, таким чином здійсниш своє земне призначення, як цього і вимагає природа. Усе інше — тлінь і дим. Ось один з підсумкових роздумів Марка Аврелія: «Яка частинка безмірного і нескінченного часу надана кожному з нас? Ще трохи — і вона щезне у вічності. А яка частинка всієї сутності? Яка — світової думки? І на якому клаптику землі ми плазуємо? Розмірковуючи над усім цим, не вважай нічого важливим, окрім одного: діяти так, як приписує твоя природа, і змиритися з усім тим, що створює загальна природа» [4, с. 16]. Не можна не погодитися з характеризованням стоїцизму як «філософії героїчного песимізму» [6, с. 10].

Такими є, якщо говорити стисло, деякі особливості етичних ідей римських стоїків — Сенеки, Епіктета і Марка Аврелія, що репрезентують загальноетичну парадигму стоїцизму.

У **висновку** зазначимо, що за своєю сутністю етика давньоримських стоїків раціоналістична, її принципи не можуть не викликати поваги. Вони ґрунтуються на розумі як основному чинникові людського духу. Друга фундаментальна основа стоїчної етики — принцип благодіяння, творення добра. За діалектичного поєднання і взаємопроникнення цих двох чинників — розуму та добродійства — можливі мудрість, душевна рівновага, гармонія і сила духу, свобода, нарешті, щастя в житті людини. Але всі ці моральні цінності можуть реалізовуватися за однієї важливої умови: природа людини і загальна природа (космічний світопорядок) мають набути стану гармонії. Жити в злагоді з природою — основне, фундаментальне кредо моральної філософії стоїків.

Перспективи подальших досліджень можуть бути спрямовані на реалізацію авторських підходів до подальшого аналізу світоглядних орієнтирів, морально-етичних ідей і настанов у вченнях стоїків.

Список використаних джерел

1. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. — М. : Мысль, 1986. — 571 с.
2. Котляревский С. А. Марк Аврелий / С. А. Котляревский // Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. — М. : Республика, 1995. — С. 386–413.

3. Лосев А. Ф. Поздние стоики / А. Ф. Лосев // Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. — М. : Республика, 1995. — С. 364–385.
4. Марк Аврелий. Наедине с собой. Размышления / Марк Аврелий. — Киев ; Черкассы : Collegium Aztium Ing, Ltd. РИЦ «Реал», 1993. — 147 с.
5. Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. — М. : Республика, 1995. — 463 с.
6. Сапов В. В. О стоиках и стоицизме / В. В. Сапов // Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. — М. : Республика, 1995. — С. 5–12.
7. Сенека Л. А. Нравственные письма к Луцилию / Л. А. Сенека. — Харьков : ЛитераНова, 2013. — 291 с.

References

1. Diogenes Laertius. O zhizni. ucheniyakh i izrecheniyakh znamenitykh filosofov / Diogenes Laertius. — М. : Mysl, 1986. — 571 s.
2. Kotlyarevskiy S. A. Marcus Aurelius / S. A. Kotlyarevskiy // Rimskiye Stoics: Lucius Annaeus Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius. — М. : Respublika, 1995. — S. 386–413.
3. Losev A. F. Pozdniye Stoics / A. F. Losev // Rimskiye Stoics: Lucius Annaeus Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius. — М. : Respublika, 1995. — S. 364–385.
4. Marcus Aurelius. Nayedine s soboy. Razmyshleniya / Marcus Aurelius. — Kyiv ; Cherkassy : Collegium Aztium Ing. Ltd. RITs «Real». 1993. — 147 s.
5. Rimskiye Stoics: Lucius Annaeus Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius. — М. : Respublika, 1995. — 463 s.
6. Sapov V. V. O Stoics i Stoicism / V. V. Sapov // Rimskiye Stoics: Lucius Annaeus Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius. — М. : Respublika, 1995. — S. 5–12.
7. Seneca Lucius Annaeus. Nравstvennyye pisma k Gaius Ennius Lucilius / Lucius Annaeus Seneca. — Kharkov : LiteraNova, 2013. — 291 s.

UDC 17.02(376)“652”

ETHICAL PARADIGM OF THE ANCIENT ROMAN STOICS

Diachenko M. V., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Department of Philosophy and Political Science, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

rvv2000@mail.ru, <http://orcid.org/0000-0001-7153-8172>

The article attempts to provide an overview of the basic conceptual ideas in the philosophy of the Stoics. Particular attention is paid to the analysis of ethics of the ancient Roman Stoics: Lucius Annaeus Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius. **The research problem for this study** is to describe the ethical, moral guidelines to the thoughts of the ancient Stoics, identifying their significance for the formation of philosophical and spiritual orientations and values of a human being under modern conditions.

Research Methodology. The study is based on the methodological approaches — historical and axiological, the method of analysis and descriptive method for the consideration of the distinguishing features of the Stoics' doctrines.

Results. The author demonstrates the importance of the ethical ideas of these philosophers. The author places an emphasis on two fundamental ideas of ethi-

cal paradigm of the Stoics — the principle of rationalism and the principle of beneficence. It is shown that in its essence, the Stoics' ethics is rationalist and its moral guidelines cannot but inspire respect. The latter, according to the Stoics, are based on the mind as the determinant defining the entire human spiritual life. In the dialectical combination and convergence of these two principles — the mind and beneficence — there may be wisdom, the serenity of mind, harmony and strength of mind, freedom, happiness in human life. It is emphasized that the fundamental creed of moral philosophy of the Stoics is to live in harmony with nature. It is the embodiment of the fundamental law of human life; it also serves as its highest ideal. The author concludes that the observance of its relevance for the human existence is of continued importance of the Stoics' philosophy.

Novelty. The author attempts to specify the basic ideas of the ethical paradigm of the ancient Stoics in the meaning of spiritual and moral development of the individual in a contemporary context.

The practical significance. The research has important implications for the investigation of the philosophical and ethical ideas and moral guidelines of the ancient Stoics. The obtained generalizations and findings can contribute to the enrichment and development of philosophy, ethics, moral theory, the formation of humanist ideals in the spiritual development of the individual in the modern world.

Key words: *nature, human being, the Roman Stoics, philosophy, ethics, stoicism, rhythm, reflection, the meaning of life, benefaction.*

Надійшла до редакції 15.01.2016 р.